

PAPER DETAILS

TITLE: MISIR'DA DEVLET VE TOPLUM ILISKILERININ KURUMSAL DÖNÜSÜMÜ

AUTHORS: Tahsin YAMAK

PAGES: 25-57

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/516984>

MISIR'DA DEVLET VE TOPLUM İLİŞKİLERİNİN KURUMSAL DÖNÜŞÜMÜ

Tahsin YAMAK¹

Özet

Bu çalışmanın amacı, 1952 yılında gerçekleşen Hür Subaylar darbesi sonrası Mısır'da, devlet-toplum ilişkilerinde yaşanan dönüşümün, ekonomide teşvik yapılarını ortaya çıkaran *kurumlar* ile işbu kurumların oluşturduğu ve ekonomik faaliyetlerin gelişmesini teşvik edici çeşitli unsurlar olarak tanımlanan *kurumsal yapı* üzerindeki etkilerinin analiz edilmesidir. Yapılan çalışma ile Mısır'da, *kurumların* ve *kurumsal yapının* politik, sosyal ve ekonomik hadiselerden önemli ölçüde etkilendiği; ülkede mülkiyet haklarını gerektiği ölçüde koruyacak ortamın sağlanamaması, yolsuzlukların önlenmesini temin edecek çerçevenin netleştirilememesi, bu hususları güvence altına alacak yargı sisteminin tesis edilememesi ile işbu yapının güvencesi konumunda olan şeffaf ve katılımcı yönetim şeklinin oluşturulamaması gibi hususlar dolayısıyla ortaya çıkan *yönetişim boşluğu* nedeniyle devlet ve toplum ilişkilerini sağlam bir zemine taşıyacak şekilde *kurumsal dönüşümün* sağlanamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Kurumsal Yapı, Yönetişim Boşluğu, Kurumsal Dönüşüm.

JEL Sınıflandırması: O43, O53, P16

INSTITUTIONAL CHANGE OF STATE AND SOCIETY RELATIONS IN EGYPT

Abstract

The aim of this study is to analyze the effects of institutions that reveal the incentives in the economy and institutional structures which are defined as the various elements promoting the development of economic activities on the transformation of state-society relations in Egypt after the military coup of 1952. Primarily, it has been understood that institutions and institutional structures are significantly influenced by political, social and economic events. In Egypt, it has been found that the legal infrastructure to ensure the protection of property rights cannot be founded, the frame that will prevent the corruption cannot be created, equitable judicial system cannot be set up and the transparent and participatory government model which is the guarantee of such these structures cannot be established. The governance gap resulting from such events has led to the failure to achieve institutional change that would bring state and society relations to a solid ground.

Keywords: Egypt, Institutional Structure, Governance Gap, Institutional Change.

JEL Classification: O43, O53, P16

¹ Dr. Kamu İç Denetçisi, tahsinyamak@gmail.com

Giriş

Osmanlı İmparatorluğunun dağılması sürecinde Ortadoğu bölgesinin Sykes-Picot Anlaşması ile yeniden çizilen sınırları, işbu coğrafyada yeni dengelerin kurgulandığı ancak huzurun bir türlü tesis edilemediği sancılı bir sürecin başlamasına sebebiyet vermiştir. Dönemin emperyal güçlerinin stratejik çıkarları bağlamında ancak bölgenin gerçekleri ile örtüşmeyecek şekilde kurgulanan bu suni tasnif, kriz sarmalından çıkamayan, köklü sorunlar barındıran ve kaynakları kolonize edilmiş devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde başta İngiltere ve Fransa olmak üzere SSCB'nin egemenliğinin söz konusu olduğu bölgede, savaş sonrası dönemde SSCB ve İngiltere nüfuzları sürdürmelerine rağmen esasen ABD'nin etkinliği artmıştır. Diğer yandan, 29 Kasım 1947 tarihinde Filistin toprakları üzerinde bir Yahudi devleti kurulmasına ilişkin komite tavsiye kararının Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmesi akabinde 14 Mayıs 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte bölgedeki kriz derinleşmiş ve 1948, 1956, 1967 ve 1973 yıllarında Arap ülkeleri ile İsrail arasında yaşanan sıcak savaşların merkezine dönüşmüştür. Bu noktada, tarihin çeşitli dönemlerinde farklı devlet/toplulukların himayesinde/yönetiminde bir ülke konumunda bulunan Mısır, tarihi-kültürel mirası, siyasi dinamikleri, nüfus, askeri büyüklüğü, sahip olduğu kritik jeopolitik konum ve jeostratejik özellikleri ile özellikle Arap-İsrail savaşlarındaki konumu/pozisyonu dolayısıyla Arap dünyasının ve Orta Doğu'nun en önemli aktörlerinden birisi olarak ön plana çıkmıştır.

1517 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu idaresinde bulunan Mısır, 1798-1801 yıllarında Fransa, akabinde 1882 yılında İngiltere işgaline uğramış ve I. Dünya Savaşı sonrası sürece kadar fiilen İngiltere'nin himayesi altında kalmıştır. 1922 yılında Mısır Hanedanlığı bağımsızlığını ilan etmişse de İngiltere ile imzalanan çeşitli anlaşmalar yönetimin siyasi egemenliğini önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Diğer yandan, 1948 yılında İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesini müteakip gerçekleşen 1948 Arap-İsrail savaşından mağlup çıkılmasının Mısır halkı üzerinde yarattığı olumsuz etki ile ülkedeki İngiliz sömürü düzeninin meydana getirdiği olumsuz atmosfer, ordu içerisinde bu hususlara tepkili milliyetçi subayların Albay Nasır öncülüğündeki bir grup oluşturmaya (Hür Subaylar Hareketi) sebebiyet vermiş, halkın desteğini de arkasına alan bu grup 23 Temmuz 1952'de kansız bir darbe ile monarşi yönetimini ilga ederek cumhuriyet sistemini kurmasıyla, bölgesinde etki alanını arttıran güçlü bir ülke konumuna evrilmiştir.

Hür subaylar darbesi sonrası Mısır Cumhuriyeti'nde meydana gelen siyasi/ekonomik/sosyal gelişmeler/değişimler ekseninde devlet ve toplum ilişkilerinde yaşanan dönüşümlerin analiz edildiği bu çalışmanın teorik altlığını teşkil eden yeni kurumsal iktisada göre, ekonomik ilişkilerin açıklanmasında *kurumlara* önemli bir rol verilmekte, bireylerin davranışlarını belirleyici etkisi dolayısıyla ekonomide yönlendirici rol oynayan kurumların sürekli bir dönüşüm/değişim içerisinde bulunduğu ve ekonomik ilişkiler/aktiviteler geniş bir perspektif dâhilinde çok yönlü şekilde analize tabi tutulması gerektiği belirtilmektedir. Zira kurumlar, devlet-toplum ilişkilerinin anlaşılmasında diğer bir ifade ile toplumsal evrimin açıklanmasında/ortaya konulmasında son derece kritik bir etkiye/role sahiptir. Bu çerçevede, devletlerin/toplumların değişimini izah etmek için kurumların değişimini (kurumsal değişimi) anlamak son derece önemlidir, kaldı ki bu durum aynı zamanda ülkelerin ekonomik performanslarının anlaşılması noktasında da değerli/önemli bilgiler içermektedir.

Bu perspektif dahilinde gerçekleştirilen çalışma ile özgür sözleşmelere izin veren genel hukuk sistemi, özel mülkiyete dayalı bir sanayi sistemi, kolay alım satıma izin veren borsalar ile desteklenen finansal sistem, ihtiyatı ve istikrarı teşvik eden politik olarak bağımsız bir Merkez Bankası, kurumsal yönetim sistemi ve esnek bir işgücü piyasası gibi iyi kurumların oluşturulması gerekliliği, politikacılar ile diğer aktörlerin keyfi ve takdirli uygulama ve eylemlerini kısıtlayan âdemi merkeziyetçi bir politik sistemin varlığı gibi iyi kurumların tesis edilmesi suretiyle ekonomik aktivitelerin gelişimini ve koordinasyonunu temin edecek, yeniliklere imkân sağlayacak ve optimum kaynak dağılımına imkân tanıyacak ve dahi piyasa aksaklıklarını/başarısızlıklarını engelleyebilecek etkin ve güvenilir şekilde bir kurumsal yapının Mısır'da tesis edilip edilemediği hususu ortaya konulmaya gayret edilmiş, *kurumlar* üzerinden gerçekleştirilen işbu analizin daha anlaşılabilir bir düzlemde ele alınabilmesini teminen kurumsal endekslere (verilerin temin edilebilirliği ölçüsünde) müracaat edilmiştir.

Bu kurgusal bağlamda Mısır ekonomisinde meydana gelen değişimler, Hür Subaylar darbesi ile hanedanlık rejimine son vererek iktidarı ele alan ve böylelikle başta Mısır'ın toplumsal ve ekonomik hayatı olmak üzere diğer Arap ülkeleri/halkları nezdinde de önemli tesirlerde/etkilerde bulunan Cemal Abdül Nasır dönemi; Hür Subaylar Hareketinin bir diğer

önemli ismi olan ve çoğu kez selefi Nasır’dan farklı bir siyasi/ekonomik politikalar bütünü izlemek suretiyle Mısır’ın uluslararası sisteme bütünleşmesine dair önemli girişimlerde bulunan Enver Sedat dönemi; selefleri gibi asker kökenli olan ve küresel ekonomik sistemde yaşanan değişim/dönüşümün Mısır’ı önemli ölçülerde etkisi altına aldığı dönemde iktidarı elinde bulunduran ancak 2010 yılında Tunus’ta başlayıp, kısa sürede tüm Arap Coğrafyasını etkisi altına alan, ekmek, onur ve özgürlük talepleri ile ortaya çıkan toplumsal kesimlerin otoriter yönetim sisteminin değişmesine yönelik talepler çerçevesinde görevinden uzaklaştırılan Hüsnü Mübarek dönemi; 25 Ocak 2011 devriminin ardından yapılan seçimlerde Mısır halkının önemli bir kesiminin desteği ile Cumhurbaşkanı olan ancak 3 Temmuz 2013’teki askeri darbe ile görevinden uzaklaştırılan Muhammed Mursi dönemi ile 3 Temmuz askeri darbesi sonrası Mısır Cumhurbaşkanı olan Abdül Fettah El-Sisi döneminde yaşanan ekonomik gelişmeleri ihtiva etmiştir. Çalışma, Mısır’da devlet-toplum ilişkilerinin kurumsal dönüşümü çeşitli kurumsal endekslerden temin edilebilen verilerin de yardımıyla analize konu edilen bölüm ile birlikte nihayete erdirilmiştir.

1. Kurum, Kurumsal Yapı, Yeni Kurumsal İktisat

Ekonomik aktörler arası etkileşimin artması, çözüm önerisi getirilmesi gereken hususların çoğalması ile diğer bilim dallarında yaşanan büyük ve kapsayıcı değişiklikler iktisadın tanımının ve içeriğinin gelişmesine sebebiyet vermiş, geleneksel iktisadın, “denge” merkezli ve “otomatik mekanizmalar” içeren doğası sorgulanır olmuştur. Bu bağlamda, geleneksel teorilerin ana gövdesine eklemlenmek ve eksikliklerini gidermek maksatlı *ortodoks iktisat anlayışı* üretim, tüketim, bölüşüm ve büyüme konularıyla sınırlı bir alanda çalışmalarını sürdürmeyi uygun bulmuşsa da, *heterodoks iktisadi düşünce* diğer bilimlerle iktisat arasındaki bağın geliştirilmesi ve güçlendirilmesi noktasında bir yol izlemeyi tercih etmiştir. Ana akım iktisada çeşitli noktalarda itirazlar geliştiren ve reddiyeler getiren, bununla birlikte açmazlarına da çözüm arayan işbu anlayışlar çok çeşitli olmakla birlikte, iktisadi analizde kurumlar/tarihsel arka plan ve sosyal yapı gibi hususları ön plana çıkaran ve söz konusu hususları ekonomik ilişkileri merkezine taşıyan *Kurumsal İktisat* anlayışı son yıllarda tekrar gündeme gelmiş ve popüler olmuştur.

Öncelikle Hamilton tarafından kullanılmış olan ancak Veblen tarafından kurumsallaştığı kabul edilen kurumsal iktisat yaklaşımı, Thorstein B. Veblen, John R.

Commons ve Wesley C. Mitchell, J.M. Clark gibi iktisatçıların öncülük ettiği bir iktisadi düşünce okuludur. (Özveren, 2007: 22-23) İktisadi analizlerde “evrimci” ve “pragmatist” bir perspektife sahip olan kurumsal iktisat, eski ve yeni kurumsalcılar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Buna göre, eski kurumsal ekol, ana akım iktisatçıların görüşlerini reddetmekte ve iktisadi davranışların/faaliyetlerin kurumlar bağlamında/ekseninde oluştuğunu varsayan yeni bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Diğer yandan, yeni kurumsal iktisat ise ana akım iktisadi görüşe karşılık bu düzeyde bir reddiyede bulunmamakta, Neo-Klasik külliyyatın genel anlamda kabulü ile revizyonunu/genişletilmesini savunmaktadır. (Demir, 1996: 68-69)

Kökeni Coase'nin mülkiyet hakları/işlem maliyetleri teorisine dayanan, North ve Williamson Okulu olarak da tanımlanan yeni kurumsal iktisat, birçok bilim dalını bir araya getirerek, toplumsal, kültürel, politik ve iktisadi kurumları açıklamaya çalışan, inter-disipliner bir iktisat ekolü olarak, iktisadi performansın analizinde *kurumsal yapıyı* yeni bir perspektifle ekonomik araştırmaların merkezine yerleştirmiştir. (Orhan, 2011: 59-63; Çetin, 2012: 44-45)

Bu ekolün önemli temsilcilerinden North ve Williamson, yaşanan gelişmelerin ve ülkelerarası performans farklılıklarının açıklanması ile devlet ve toplum ilişkilerinin anlaşılması noktasında kurum/kurumsal yapı/kurumsal değişim kavramları ekseninde önemli değerlendirmeleri bulunmuşlardır. (Güler, 2012: 58) North, insanlar tarafından oluşturulan ve geliştirilen ve zenginliği arttırmak ve bireysel davranışları sınırlamak için tasarlanan, gündelik hayattaki belirsizlikleri azaltan kurumlar ile kuruluşlar arasındaki etkileşim neticesinde zamana yayılı bir şekilde meydana gelecek kurumsal değişimin ekonomik performans üzerindeki olumlu etkileri bulunduğunu detaylı bir şekilde izah etmiştir. (North, 2002: 9-12) Diğer yandan, piyasa dışı kurumlara vurgu yapan ve mülkiyet haklarına ilişkin düzenlemelerinde çeşitli eksiklikler bulunan ülkelerde, işbu nedenle ortaya çıkabilecek eksiklikler nedeniyle işlem maliyetlerinin artacağını ifade eden Williamson ise yasal olarak muhafaza altına alınmış temel hakları öncülleyen fikirleri ile yeni kurumsal literatürün genişlemesine neden olmuştur. (Güler, 2012: 65)

Bu noktada yapılan analizler incelendiğinde; temel olarak *kapsayıcı* ve *dışlayıcı* olarak kategorize edilen kurumların (Acemoğlu ve Robinson, 2013: 74-77) farklı şekillerde de tasnif edildiği müşahade edilmiştir. Yaygın olarak, toplumsal hayatı tanzim etmek maksadıyla

yönetim erki tarafından oluşturulan “formel” kurumlar ile toplumsal ve sosyal ilişkileri koordine etmek maksadıyla gelişen, gelenek, görenek ve etik kurallar gibi çeşitli kısıtları ifade eden “enformel” kurumlar şeklinde bir tasnifte bulunulduğu görülmüştür. (Dumludağ, 2014: 18-19) Rodrik ise kurumları ekonomik işlevleri temel alınmak suretiyle mülkiyet hakları kurumları, düzenleyici kurumlar, makroekonomik istikrar kurumları, uyuşmazlık çözüm kurumları şeklinde bir tasnife tabi tutmaktadır. (Rodrik, 2014: 40-45; Uğur, 2010: 9-11) Buna göre, Rodrik tarafından öne sürülen "mülkiyet hakları kurumları" ve "uyuşmazlık çözüm kurumlarını" içeren ve North ile Coase'nin de tanımladığı şekliyle "oyunun kuralları olarak kurumlar"; bununla birlikte, Rodrik tarafından ifade edilen "düzenleyici kurumlar" ile "makroekonomik istikrar kurumları" da ihtiva eden ve Coase tarafından tanımlanmakla Williamson tarafından geliştirilen "yönetişim yapısı olarak kurumlar" şeklinde tasnif edilebilir. (Uğur, 2010: 4,12)

İnsanlar tarafından oluşturulan ve aralarındaki ilişkileri şekillendiren genel kabul görmüş alışkanlık biçimleri olan kurumlar, aktörler arası ilişkileri net kurallara indirgemekte, toplumsal, siyasal ve sosyal hayatta meydana gelen gelişim/değişimlerin etkisiyle *dönüşüme/değişime* uğramaktadır. Ekonomik aktörler arası ilişkileri tanzim/yönlendirme hususunda son derece kritik bir rolü bulunan işbu kurumların değişmesi -diğer bir ifade ile- *kurumsal değişim* ise, toplumların tarihsel dönüşümünü anlama/anlamlandırma noktasında son derece önemlidir. Son yıllarda mülkiyet hakları, yatırımcının korunması, politik haklar ve sivil özgürlükler, hukukun üstünlüğü, düzenlemelerin kalitesi, politik istikrar ve yolsuzluğun önlenmesi, ifade özgürlüğü gibi kavramların da eklenmesi suretiyle genişletilmiş olan kavram, ülkelerin iktisadi gelişmelerinin anlaşılması, modern ekonomik ilişkilerinin açıklanması ile devlet ve toplum ilişkilerinin analizinde kritik bir araç halini almış bulunmaktadır.

2. Mısır'da Devlet-Toplum İlişkilerinin Serencamı

Uzun yıllar boyunca başka devletlerin/toplumların idaresi altında kalan ancak sahip olduğu jeo-stratejik özellikleri, derin tarihi kökleri ve dinamikleriyle Ortadoğu'nun en önemli ülkelerinden birisi olan Mısır'ın modern dönem tarihinin, Fransız işgalini müteakip Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın yönetimi ele alması ile başladığı kabul edilmektedir. Çeşitli kaynaklarda

Mısır ekonomisinin en parlak dönemlerinden birisi olarak tanımlanan bu dönem², Mehmet Ali Paşa'nın 1849 yılında ölümü ile öncelikle yükselişini kaybetmiş ve akabinde de çöküş sürecine girmiştir. Bu süreçte Mısır ekonomi tarihinin en önemli gelişmelerinden birisi -daha önce Mehmet Ali Paşa'nın kabul etmediği- Süveyş Kanalı projesinin, 1859 yılında inşaatına başlanması ve 1869 yılında ise resmen açılmasıdır. Mısır'ın yerli kaynakları ile karşılanamadığı için büyük miktarlarda borç alınarak tamamlanabilen bu proje yanında ülkenin modernleşmesi maksadıyla gerçekleştirilen diğer reformlara yönelik müsrifçe harcamalar, ülkeyi büyük bir borç yükü altına sokmuştur. Süveyş Kanalı hisselerinin satılması suretiyle yönetilmeye çalışılan işbu borç yükü ilerleyen dönemde İngiliz ve Fransız etkisinin ülkenin içişlerine müdahale etmesine sebebiyet verecek şekilde bir hal almıştır. Bu durum vergi yükünün artmasına ve böylelikle toplumsal tansiyonun yükselmesi ile muhalif örgütlenmelerin çoğalmasına sebebiyet vermiştir. Mısır Hıdivi Tevfik'in otoritesini yeniden tahkim etmek ve muhalefeti kontrol etmek maksatlı çabalarının sonucu ise İngilizlerin Mısır'ı fiilen işgali ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte, İngiltere Mısır ekonomisini kendi çıkarları dâhilinde tanzim etmiş, bu durum kısmi iyileşmelere sebebiyet vermişse de, esasen İngilizlere yakın toprak sahiplerinden müteşekkil zengin burjuva kesimi ile halkın büyük çoğunluğunu oluşturan sosyal kesimler arasındaki fark daha da artmıştır. Bu durumun milliyetçilik fikirlerinin de dinamik etkisiyle çoğalması ve sokak gösterilerine dönmesi ile birlikte, İngiltere 1922 yılında manda yönetimine son vermiş ve Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Tam bir bağımsızlığın tesis edilemediği bu dönemde İngiltere özellikle devlet kurumları ve Süveyş Kanalı üzerindeki etkisini/denetimini sürdürmüştür. Gerek küresel sistemde meydana gelen önemli hadiseler (1929 Büyük Buhran) gerek önemli bölgesel gelişmeler (1948 İsrail'in Bağımsızlığı&Arap-İsrail Savaşı) gerekse de sürdürülmekte olan liberal politikaların Mısır'ın ekonomik problemlerine çözüm getirememesi gibi hususlar yanında artan milliyetçilik dolayısıyla özellikle İngiliz varlığına/işgaline karşı ortaya çıkan muhalif örgütlenmelerin güç kazandığı yıllarda Hür Subaylar darbesi (1952) gerçekleşmiş ve monarşi ilga edilerek cumhuriyet kurulmuştur. (Öztürk, 2016: 5-35; Arı, 2012: 173-188)

Bu noktada, 1798 Fransız İşgali ile başlayan ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın idareyi ele almasını müteakip 1882 yılında ülkenin fiilen İngiliz işgaline girdiği yıllarda,

² Mehmet Ali Paşa döneminde ekonomi, askeriye, sivil bürokrasi ve eğitim alanında gerçekleştirilen reformlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Özge Özkoç, *Mısır Modernleşmesinin Tarihsel Kökenleri: Mehmet Ali Paşa Dönemi Üzerine Bir İnceleme*, Memleket, Siyaset ve Yönetim, 2014, Sayı:21, s. 219-250

sömürgeciliğin etkisi ile kapitalizm öncesi var olan sosyal oluşumun/yapının parçalandığı, ülkenin uzun yıllardır sürdürdüğü geçim ekonomisinin kademeli olarak ihracata dönük ekonomi ile değiştirildiği müşahade edilmektedir. 1882 İngiliz sömürge yönetimi ile başlayıp, 1952 Cumhuriyetin ilanı ile son bulan dönem ise gelecekteki kapitalist gelişme/kalkınma için sanayi, finans ve vergilendirme alanlarında gerekli düzenlemelerin/hazırlıkların yapıldığı ancak hammadde ihracı ile mamul mal ithalatı arasında dengenin Mısır aleyhine geliştiği yıllar olduğu görülmektedir. Çalışma dönemimizi oluşturan 1952 yılı sonrası dönem ise Cemal Abdül Nasır'ın (özellikle 1961'den 1967'ye kadar) *sosyalist ilkeleri* uygulamaya koyma çabalarına rağmen, esasen kapitalist ekonomik sisteme entegre olma çabalarının yoğunlaştığı, küresel aktörler açısından spekülasyon yatırımları ve çok uluslu şirketler vasıtasıyla ithal ikameci endüstrilerin de kontrolü yoluyla neo-sömürgeciliğin ve mali egemenliğin hakim olduğu yıllar olarak ifade edilebilir. (Chaichian, 1988: 24)

2.1. Cemal Abdül Nasır Dönemi Önemli Ekonomik Gelişmeleri (1952-1970)

1952 yılında Mısır'da Albay Cemal Abdül Nasır'ın öncülüğündeki Hür Subaylar cuntası, monarşi yönetimine son vererek, cumhuriyet yönetiminin temellerini atmıştır. Bu noktada amaçlarını gerçekleştirebilmek için, Nasır başkanlığında Devrim Komuta Konseyi kurulmuş ve işbu konsey, sömürü düzenine son verilmesi, feodal yapının kırılması, güçlü bir ordunun teşkilatlandırılması ile bağımsız ve sanayileşmiş bir toplum meydana getirmek için katılımcı siyasal yapının tesis edilmesi gibi hedefleri gerçekleştirmek için çeşitli ekonomik/sosyal/siyasal faaliyetlerde bulunmuştur. (Hansen ve Nashashibi, 1975, 5; Nagarajan, 2013: 23; Goldschmidt, 2008:144-145).

Askeri rejimin ilk aşaması olarak ifade edebileceğimiz 1952-1956 döneminde, komuta konseyi belirlemiş olduğu temel hedefleri gerçekleştirme noktasında yeni anayasa çalışmalarına başlamış, feodal yapının kırılması hedefi bağlamında ise tarım reformunu gerçekleştirmiştir. Özel toprak mülkiyetini (200 feddanla) sınırlandıran ve bu miktar üzerindeki toprağı köylülere dağıtmayı öngören 1952 tarihli Tarım Reformu Kanununun temel amacı tarımsal kapitalist ekonomiyi dönüştürmek için sermaye yatırımlarını sanayi sektörüne yöneltmek olmuştur. (Nagarajan, 2013: 23; Goldschmidt, 2008:146; Marsot, 2010: 109).

1956 anayasa değişikliği sonrası yapılan seçimlerde Nasır Cumhurbaşkanı seçilmiş ve kendi siyasi öngörülerini perspektifinde bir Mısır inşa edebilmek için çeşitli reform hamlelerine girişmiştir. Bu noktada, gerçekleştirilen bu reform hamlelerinin detaylarından bahsetmeden evvel, genel olarak Nasır'ın ekonomiye dair görüşlerini ifade etmek faydalı olacaktır. Şöyle ki Nasır, hanedanlık döneminde uygulanan liberal politikaların Mısır'ın nüfus ve yoksulluk sorunlarına çözüm getirmek noktasında yetersiz kaldığına, ülkenin potansiyel gücünü harekete geçirmek için Mısır'ın kaynaklarını kullanmanın önemine bu çerçevede ekonominin devletin kontrolünde olması gerektiğine inanıyordu. Bu noktada, Arap gelenekleri ile uyumlu olduğunu düşündüğü *sosyalist* fikirler perspektifinde, mülkiyetin yeniden tahsisi, büyük toprak sahipliğinin engellenmesi ve çeşitli kurum/şirket/kuruluşun kamulaştırılması gibi uygulamalar yoluyla devlet sisteminin sosyalist bir çizgiye kaymasına neden olmuştur. Ancak, Nâsır'ın geleneksel tarım ekonomisinin yerine sanayileşmeyi öncüllediği bu ekonomik model sosyalizmden ziyade devlet kapitalizminin bir çeşidi olarak tanımlanmıştır. (Öztürk, 2016: 37; Ülger, 2016: 134; Boztemur, 2011: 60-61)

Bu noktada öncelikle, Nasır döneminde Mısır'daki sosyo-politik dönüşüm ile paralellik taşıyan ekonomik gelişmelerin analiz edilmesinde üç aşamayı vurgulamak gerekmektedir. Birinci dönem, daha çok ulusal ekonomik bağımsızlığı tahkim etme noktasında kurumsallaşma ve konsolidasyon çalışmalarının yürütüldüğü ve baskın bir ekonomik ideolojinin olmadığı serbest/hür teşebbüs dönemi olarak ifade edilebilecek 1952-1956 dönemi, devletin kontrolünde ilerleyen kontrollü kapitalizm dönemini ifade eden 1956-1960 dönemi ve sosyalist uygulamaların yerleştiği 1960-1967 dönemi olarak tanımlanabilir. (Craissati, 1989: 57-75; Alissa, 2007:2-3)

Mısır'ın kronik sosyo-ekonomik sorunlarına çözüm bulma noktasında önemli olacağını düşündüğü Asvan Barajı projesine gerekli kredi desteğini bulamayan Nasır, projenin finansmanı için konjonktürel gelişmelerinde etkisiyle son derece stratejik öneme haiz olan Süveyş³ kanalı şirketini millileştirmiştir. Süveyş krizi olarak ifade edilen bu sürecin akabinde, Mısır'ın kamulaştırma programı artarak devam etmiş, Ocak 1957'de başta ticari bankalar olmak üzere çeşitli finansal kuruluşu devletleştirilmiştir. Nasır başkanlığında askeri rejimin

³ 1956 Süveyş Krizi, kanalın millileştirilmesi akabinde, İsrail, Fransa ve İngiltere'nin, Mısır'a askeri müdahalede bulunmasıyla ortaya çıkmış, sonucunda askeri açıdan başarı elde edilmemişse de, Nasır siyasal açıdan önemli bir kazanımda bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. (Arı: 2012: 191-199; Duman, 2005: 320-325)

ikinci aşaması olarak değerlendirilebilecek bu dönemde, devletin ekonomiye müdahalesi artmış, her ne kadar Nasır, *kontrollü kapitalist ekonomi* kavramını kullanmışsa da Mısır ekonomisi esasen “sosyalist” bir yola girmiş gözükmemektedir. (Waterbury, 1983: 64; Öztürk, 2016: 38; Chaichian, 1988: 35; Goldschmidt, 2008:159-164)

Ülke, ilk beş yıllık plan döneminde (1960-1965) ithal ikameci bir kalkınma modeli izlenmiş, *Arap Sosyalizmi* tarafından belirlenen ilkelere dayanan millileştirme kanunları ile önemli sektörler devletin kontrolü altına girmiş, özel sektör sınırlı bir alana hapsedilmiştir. Ancak özellikle 1965 sonrası dönemde, artan tüketim eğilimi, yükselen dış ticaret açığı, tasarruf ve yatırımların istenilen düzeyde gerçekleşmemesi, yüksek askeri harcamalar ve sübvansiyonlar gibi sorunlar çerçevesinde büyük bir mali kriz ile karşı karşıya kalınmış, işçi gelirleri/dövizleri, Süveyş Kanalı ve rant gelirleri ile bu sıkıntı belli ölçüde aşılmışsa da ithal ikameci kalkınma politikaları izleyen ülke örneklerinde olduğu gibi döviz sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, 1967 Savaşı sonrası Sina yarımadasının kaybedilmesi dolayısıyla elde rant gelirinden mahrum kalınması, Süveyş Kanalı'nın geçici olarak trafiğe kapatılması nedeniyle gelirin kesintiye uğraması yanı sıra turizm gelirlerinin de azalmasıyla Mısır, önemli kaynak eksikliği ile karşı karşıya kalmıştır. Bu çerçevede, kamu sektörü tarafından yönetilen bu ekonomik sistem, beklentileri karşılayamamış ve yetersiz iç/dış kaynak baskısı altında ciddi bir krizle karşı karşıya kalmış, ekonomi büyüme/kalkınma hedefleri istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. (Tür, 2009: 187; Waterbury 1983: 74-79; Marsot, 2010: 121-122)

Görüldüğü üzere, Nasır döneminde Mısır ekonomisi devlet önderliğinde sanayileşme modeliyle bir dönüşüm süreci yaşamış, planlama ile kamu sektörü, büyümenin ana motoru olarak geliştirilmiş, yeni yatırımların ve istihdamın büyük bölümünün sorumluluğu üstlenilmiştir. Devletin temel gıda maddeleri, elektrik hizmetleri, elektrik ve su da dâhil olmak üzere çeşitli mallar için sağladığı sübvansiyonlar, 1967 ve 1973 savaşları ile gerçekleşen büyük askeri harcamalar ile Batı'dan gelen yardım miktarındaki azalmalar büyüme üzerinde olumsuz tesir doğurmuş, iktisadi durgunluk yaşanmıştır. Bu hususlar perspektifinde ifade etmek gerekir ki, Nasır döneminde Mısır'da, devlet öncülüğünde sanayileşme modeli perspektifinde ilerleyen ekonomik sistemde meydana gelen yapısal dönüşümün tek bir başlık altında analiz edilmesi mümkün gözükmemektedir. (Alissa, 2007:2-3; Owen ve Pamuk, 2002: 179-80)

2.2. Enver Sedat Dönemi Önemli Ekonomik Gelişmeleri (1970-1981)

Nasır'ın ölümü üzerine 1970 yılında iktidara gelen Sedat, Nasır'ın sosyalist görüşlerini paylaşmamış ve 1952 darbesinden iktidara geldiği döneme kadar ekonomik gücün devlet merkezinde toplandığı kalkınma paradigmasını değiştirmek suretiyle ülkeyi liberal ekonomik model perspektifinde yönetmeye çalışmıştır. (Nagarañan, 2013: 26; Marsot, 2010:133)

Bu çerçevede, Sedat'ın başkanlık dönemi üç ana devrede ele alınabilir. 1970-1973 döneminde; özel sektörün ekonomik faaliyetlerinin arttırılması, devletin ekonomideki payının azaltılması ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için açılma/serbestleşme/liberalleşme politikasına girilmiş, özellikle 1973 Arap-İsrail Savaşından sonra devletin ekonomideki rolünü azaltma hedefi perspektifinde daha ciddi atılımlar gerçekleştirilmiştir. (Tür, 2009: 189-190; Marsot, 2010: 134; Owen ve Pamuk, 2002: 180-81)

1973- 1977 döneminde; 1973 Arap-İsrail Savaşından elde ettiği itibarında etkisiyle otoritesini sağlamlaştıran Sedat, 1974'te açıkladığı “İnfitah” veya “Açık Kapı” politikaları ile ekonomide ciddi paradigma değişikliğini ortaya koymuştur. Politikanın asıl özelliği, Arap sermayesi (söz konusu dönemde petrol fiyatlarındaki artışa mukabil petro-dolar artışı) ve Mısır'ın bol doğal kaynaklarını Batı teknolojisi ile birleştirmek suretiyle sanayileşmiş karma bir ekonomi perspektifinde ilerleme hedeflerini gerçekleştirmektir. Bu çerçevede, ekonominin dış yatırımlara açılması ile özel sektörün ekonomideki rolünün arttırılması maksadıyla yabancı özel firmalara özel vergi tarhları belirlenmiş, iş yasalarından muafiyetler uygulanmış, ithalat / ihracat lisansları tanzim edilmiş ve döviz kuru kontrol düzenlemeleri gibi çeşitli vergi imtiyazları uygulanmıştır. (Alissa, 2007:3; Goldschmidt, 2008:196-199; Nagarañan, 2013: 26; Chaichian, 1988; 36)

Ancak, plan istenilen düzeyde yatırımcıyı cezbetmemiş, ülke daha liberal bir sisteme evrilmemiş, rejim gücünü konsolide etmiş ve büyük gelir kayıpları yaşanmıştır. Artan eğitim sağlık ve askeri harcamalar, konut sorunu, enflasyon, yolsuzluk, gelirin adil dağılımı gibi sorunlara çözüm getirememiş ve *infitah* başarılı olamamıştır. Bu çerçevede Mısır, finansal krizi bertaraf edebilmek için IMF ile kredi müzakerelerinde bulunmuş, kredi onayı için IMF

sübvansiyonları ve hükümet harcamalarını azaltmasını talep etmiştir. (Goldschmidt, 2008:198; Tür, 2009: 190)

1977-1981 döneminde; liberalleşme ile devletin ekonomideki rolünü kısıtlama hedefi çerçevesinde, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) da baskısıyla, özellikle temel gıdalara yönelik sübvansiyonlar Ocak 1977'de azaltılmış/kaldırılmıştır. Liberalleşme politikalarından rahatsız olan kitleler, bu durumun satın alma gücü üzerinde yarattığı olumsuz tesirinde etkisiyle protesto gösterilerinde bulunmuş, akabinde temel gıda maddelerine uygulanan sübvansiyonlar yeniden uygulamaya konulmuş ve bu husus gelecek yıllarda artış eğilimini sürdürmüştür. Diğer yandan, 1979 yılında Mısır ile İsrail arasında imzalanan Camp David anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle birlikte ABD'den alınan dış yardımlarda büyük artış meydana gelmiş, bu durum ekonomik büyüme ve bütçenin finansmanı açısından önemli bir araç halini almıştır. Bunun yanı sıra, Camp David antlaşmasını imzaladıktan sonra ordu, kamu altyapı projelerine katkıda bulunan ve orta ve alt sınıflar için ucuz mal üreten "National Service Products Organisation-Ulusal Hizmet Projeleri Yönetimi" (NSPO) adı verilen bir kuruluş ile ekonomik faaliyetlerde önemli bir aktör halini almış ve etkinliğini arttırmıştır. (Nagarajan, 2013: 28; Öztürk, 2016: 44-47; Abul-Magd, 2013: 1-2)

Nasır dönemi politikalarından son derece farklılıklar içeren ve dışa açılma hedefi perspektifinde önemli ekonomik politikalar geliştirilen Sedat dönemi özetlenecek olur ise, yükselen petrol fiyatları, Süveyş Kanalı'nın yeniden açılması ve artan işçi gelirleri ile yükselen dış yardımların ve oldukça yüksek düzeydeki dış borçlanmanın da etkisiyle ekonomi büyüme eğilimi göstermiştir. Bu çerçevede devlet, artan gelirlerini çeşitli kanallar vasıtasıyla vatandaşlarına aktarma yolunu tercih etmiş ve dolayısıyla sübvansiyonlar artış eğilimi göstermiştir. Diğer yandan aşırı değerli kur, Port Said Serbest Ticaret Bölgesi'nin kurulmasıyla birleşince lüks tüketim malı ithalatı eğilimine neden olmuştur. Bu durum yurtiçinde üretilen mallara olan talebi azaltmış ve yerli sanayi istenilen düzeyde gelişim gösterememiştir. Çoğu kez gelişen ekonomik ve sosyal koşullara rağmen, özellikle gelir dağılımı adaletsizliği gibi sorunlar ekseninde, toplumun bütün kesimleri bu nispi refah artışından istenilen düzeyde faydalanamamıştır. (Alissa, 2007:3; Goldschmidt, 2008:206-210)

2.3. Hüsnü Mübarek Dönemi Önemli Ekonomik Gelişmeleri (1981-2011)

Sedat'ın 6 Ekim 1981'de bir suikast sonucu ölümünü müteakip, 24 Ekim 1982'de gerçekleştirilen referandum ile Cumhurbaşkanı olan Mübarek, Sedat döneminde ekonomiyi geliştirmek için uygulanan açık kapı politikalarının etkisiyle ortaya çıkan dış borç, gelir adaletsizliği gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bir örnek vermek gerekir ise, Mübarek'in yönetime geldiği dönemde Mısır'ın dış borç stoku, toplam milli gelir büyüklüğünden daha fazla idi ve ülkenin yüksek nüfus artış hızına karşılık tarıma elverişli arazilerinin büyüklüğü ise düşüş göstermekteydi. (Goldschmidt, 2008:219; Öztürk, 2016: 48; Arı, 2012: 211-12)

Prensip olarak ekonomik alanda açılma/serbestleşme politikalarının yanında yer alan Mübarek yönetimi, ekonomik sorunları çözüme kavuşturmak, Sedat'ın politikalarının olumsuz etkilerini gidermek, dış ticaret ve borç düzeylerini dengelemek için reform sürecini başlatmış, liberal politikalar ile ülke ekonomisini geliştirip, küresel pazarlara entegre olmayı, bu çerçevede devlete ekonomide daha çok yönlendirici bir rol verilmesini hedef olarak belirlemiştir. (Şahinoğlu ve Ateş, 2017: 116)

Bu çerçevede uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Planı (1982-87) ile kamu yatırımlarının yanı sıra, yerli sanayileri korumak için tarife engelleri, sanayi kredileri için daha düşük faiz oranı ve sanayi projesinde vergi indirimi de dâhil olmak üzere özellikle sanayi faaliyetlerini artırmak için bir dizi politika seti uygulamaya konulmuş olup, bu durum yerli sanayi sektörünün büyümesine öncü/yardımcı olmuştur. Ancak, 1980'lerin ortalarından itibaren uygulanan açılım politikaları ile ekonomi büyüme eğilimi göstermişse de 1985-1986 yılları arasında petrol fiyatlarındaki düşüşün yarattığı olumsuz etki ile birlikte ekonomi krize sürüklenmiştir. Sosyal ve toplumsal alanda ortaya çıkan sorunlar üzerine kamu istihdamı ve sübvansiyonlar yoluyla kamu harcamalarının genişletilmesi yolu tercih edilmiş, bu husus ise bütçe açığının ve borçlanma eğiliminin yükselmesine sebebiyet vermiştir. Bu noktada, 1987'de Mısır, kamu harcamalarını azaltmak, özel sektörü liberalleştirmek ve finansal piyasaların işleyişini iyileştirmek için tasarlanan IMF programını uygulamayı kabul etmiş ancak şartlarını yerine getirememesi nedeniyle anlaşma iptal edilmiştir. Bu noktada Mübarek Mayıs 1987'de yaptığı anlaşma ile ülkenin 6,9 milyar dolarlık borcunu yeni bir ödeme planına

bağlamak suretiyle kısmi bir çözüm bulmuşsa da esas sorunların çözümüne dair ciddi adımlar atılamamıştır. (Tür, 2009: 192; Owen ve Pamuk, 2002: 185)

Körfez Savaşı sonrası dönemde Mübarek, IMF ve Dünya Bankasıyla anlaşmalar imzalanmış, ekonomik istikrar ve yeniden yapılandırma için kapsamlı bir ekonomik liberalizasyon reform programı uygulamaya konmuştur. Bu husus, özellikle silahlı kuvvetlerin, sivil mal ve hizmet üretimini genişletmiş ve ekonomideki payını arttırmıştır. Belirtmek gerekir ki, bu dönemde kamu sektöründe yüksek idari pozisyonlar işgal eden emekli subaylar, ordunun ekonomi içerisindeki payının artışında önemli rol oynamıştır. (Abul-Magd, 2013: 2; Tür, 2009:192)

Bu noktada, ekonomiyi istikrara kavuşturmak ve sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefini sağlamak için, post-Washington konsensüsü ve iyi yönetim paradigmalarından hareketle, 1991-1998 yılları arasında; Ocak 1991'de, yerli para faiz sistemi liberalleştirilmiş, Şubat 1991'de hükümet döviz piyasasını serbestleştirmeye ve birincil ve ikincil piyasalar kurmaya karar vermiştir. 1991'de döviz ticareti artık ticari bankalarla sınırlı kalmamış ve para biriminde istikrar sağlanmıştır. Mayıs 1991'de IMF ile bir ekonomik istikrar programı ve Kasım 1991'de Dünya Bankası ile yapısal uyum programı imzalanmıştır. Haziran 1995'te Mısır, Dünya Ticaret Örgütü'ne katılmış, 1997 yılında Arap Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış, 1998'de başarılı makroekonomik istikrar ve kısmi özelleştirme çabaları ile üçüncü dönem IMF programını tamamlamıştır. Diğer yandan, 1998'den 2004'e ikinci nesil reformlar çerçevesinde ticarete ve kurumsal alanda kapsamlı ekonomik reform önlemlerine odaklanılmış, Ocak 2003'te döviz kuru liberalleştirilmiş, elektrik, su, halk sağlığı, sulama, sağlık hizmetleri, taşımacılık, telekomünikasyon ve eğitim gibi alanlarda özelleştirme faaliyetleri hızlanmıştır. Buna göre hükümet, Eylül 2004'te kapsamlı bir finansal sektör reform planını başlatmış olup, 2006 sonlarında bankacılık sektörünün yarısından fazlası özel sermayeye ait hale gelmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, 2004-2006 yılları arasında, yaklaşık 16 milyar Mısır poundu değerinde özelleştirilme gerçekleştirilmiştir. (Alissa, 2007:4)

Görüldüğü üzere, uzun süreli iktidarı boyunca çeşitli, kapsamlı ve büyük değişim ve dönüşüm hamleleri perspektifinde Mısır ekonomisini neo-liberal bir çizgide küresel sisteme bütünleşmiş bir yapıya kavuşturmak isteyen Mübarek yönetimi bu anlamda ciddi bir ekonomik/siyasi destek görmüş ve dış yardım almışsa da çoğu kez konjonktürel,

jeopolitik/küresel hadiselerin etkisiyle krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde, ülkenin milli gelir düzeyi reel olarak yaklaşık dört katı oranda artış göstermiş, ancak özellikle yüksek nüfus artış hızı nedeniyle kişi başına düşen milli gelir düzeyi bu düzeyde bir artışa konu olmamıştır. Diğer yandan, ülkenin dış ticaret ve dış borç dengesi önemli ölçüde iyileşmiş, devletin ekonomideki payı azalma eğilimi göstermiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, ne kadar ekonomi büyüme eğilimi göstermiş ise de kaynakların dağıtımındaki adaletsizlikler nedeniyle ekonomide genel olarak sosyal sınıfların tamamını kapsayacak şekilde bir iyileşme gerçekleşmemiştir.

2.4. Muhammed Mursi Dönemi Önemli Ekonomik Gelişmeleri (2012-2013)

17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta başlayan ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA-ODKA) coğrafyasının önemli bir bölümünü etkisi altında alan Arap İsyanları/Baharı olarak adlandırılan protesto gösterileri, 25 Ocak 2011 tarihi itibarıyla bölgenin güçlü ülkesi Mısır'ı etkisi altına almış, *ekmek, onur ve özgürlük* talepleri ekseninde gelişen hadiseler neticesinde Hüsnü Mübarek, 11 Şubat 2011 tarihinde yönetimden çekilmek durumunda kalmıştır. Gelişen süreç ile birlikte Mayıs-Haziran 2012 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda Muhammed Mursi, Mısır Cumhuriyetinin demokratik yollarla seçilen ilk sivil Cumhurbaşkanı olmuştur. (Arı, 2012: 215-16)

Mısır özelinde bakıldığında, gelir dağılımı adaletsizliği, yüksek işsizlik oranları, yolsuzluklar, düşük gelir düzeyi, sorunlu sosyal güvenlik sistemi, iş piyasasındaki olumsuz durumlar, şehircilik hizmetlerinin düşüklüğü, sivil siyasete ilişkin katılım sorunları gibi uzun süredir devam etmekte olan siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlar silsilesi Mübarek rejimine karşı eylemlerin başlamasındaki en önemli hususlar olarak ön plana çıkmaktadır. (Ayhan, 2011: 24; Telci, 2015: 14)

Mursi'nin iktidara geldiği süreçte, siyasal istikrarsızlığın etkisi altında yabancı yatırımlar önemli ölçüde azalmış, yine en önemli/kritik sektörlerden birisi olan turizm de önemli ölçüde daralmıştı. Bu husus, ülkenin döviz gelirlerinin azalmasına ve rezervlerinde azalmaya neden olmuş, ulusal para önemli değer kaybına uğramıştır. Bu durum diğer taraftan tarım sektörünü de etkisi altına almış ve tarımsal üretim azalmış buna mukabil dışa bağımlılık

önemli ölçüde artış göstermiştir. Yine artan enflasyona karşılık ücretlerin ayı seviyede kalması ile ulusal paradaki değer kaybı toplumun özellikle alt kesiminde yer alanlarının alım gücünü önemli ölçüde zayıflatmıştır. Bu noktada, ekonomiyi geliştirme ve toplumsal kalkınma hedefleri perspektifinde Mursi, “İlaç, silah ve yiyeceğimizi kendimiz üreteceğiz” şeklindeki beyanı ile ekonomiye dair politika vizyonunu ortaya koymuştur. Diğer yandan, kayıt dışı ekonominin ortadan kaldırıp, tüm ekonomik aktivitelerin kayıt altına alınması ve vergilendirilmesi en önemli hedefler olarak belirlenmiş, bütçe açığının giderilmesine yönelik olarak, özellikle enerji ve temel gıda maddelerine yönelik sübvansiyonların azaltılması/kaldırılması gündeme alınmıştır. Bununla birlikte, emeklilik ikramiyesi artırılmış, sağlık sigortasının kapsamı genişletilmiş, bir takım memurların maaşlarında artışa gidilmiştir. Aynı zamanda Mursi, istikrarlı bir Mısır ekonomisi için son derece önemli olan dış yardımlar konusunda çeşitli uluslararası kuruluşlar ve devletler ile kredi görüşmeleri yapmıştır. Diğer yandan Mursi, Mısır ekonomisi içerisinde önemli bir paya sahip olan silahlı kuvvetlerin hassasiyetlerini gözetmiş ve ekonomi politikalarında bu durumu göz önünde bulundurmuşsa da yürütülen bu kontrollü ilişki, Süveyş Kanalı Geliştirme Projesine Çin ve Hindistan’ı ortak yapmak istemesi ile en büyük altyapı projesinin dışında bırakılması gibi nedenlerle çatışmaya dönüşmüş, bu durum Mısır’da ordunun ekonomideki rolünün azalmasına sebebiyet vermiştir. (Şahinoğlu ve Ateş, 2017: 116; Telci, 2013: 51-52; Sınmaz, 2016: 26)

Yaklaşık bir yıl süreyle iktidarda kalan Mursi döneminde, kısmi anlamda bazı önlemler alınmak suretiyle ekonomide bir takım dönüşüm/değişim hamlelerinde bulunulmuşsa da makro sorunların çözümüne imkân tanıyacak bir süre olmaması nedeniyle ekonomik göstergelerde önemli bir değişim gözlenmemiş, cari açığın azaltılması GSYİH’nın ve kişi başına düşen gelirin yükseltilmesi, tasarrufların ve yatırımların arttırılması, doğrudan yabancı sermayenin yükseltilmesi ile dış ticaret dengesinin düzeltilmesi gibi temel ekonomik hedefler gerçekleştirilememiştir.

2.5. Abdül Fettah Sisi Dönemi Önemli Ekonomik Gelişmeler (2013-2016)

Haziran 2012’de iktidara gelen Mursi, 3 Temmuz 2013’te Genelkurmay Başkanı Abdül Fettah el-Sisi liderliğindeki Mısır ordusu tarafından yönetime el konularak darbe ile tasfiye edilmiştir. Bu süreçten sonra ülkedeki tüm muhalif unsurlar ciddi bir baskı altına alınmış ve tasfiye operasyonuna girilmiştir. Bu durum, meşru siyaseti saf dışı bırakan

baskıcı askeri rejime olan öfkeyi arttırmış, buna paralel olarak da huzursuzluklar yükselmiş diğer yandan hali hazırda uzun zamandır sürmekte olan ve çözüm bekleyen pek çok makroekonomik sorun ise çözüme kavuşturulamamıştır. Diğer yandan Mursi'nin tasfiyesinden ve Sisi'nin Cumhurbaşkanı olmasından sonra ordu, kısmen siyasetten çekilmiş ve özellikle Sina'da güvenlik konusuna ağırlık vermiştir. (Telci, 2016: 23)

Bu dönemde Sisi, döviz kuru rejiminin serbestleştirilmesi, mali konsolidasyon önlemleri ve iş ve çalışma yaşamına ilişkin olmak üzere büyük bir ekonomik reform programına girişmiştir. Bu çerçevede, döviz kuru rejiminin serbestleştirilmesi, ekonominin rekabet gücünün yeniden kazanılması ve döviz açığının ciddi şekilde engellendiği özel sektör faaliyetlerinin artırılması planlanmıştır. (The World Bank, 2017: sy)

Bununla birlikte sürdürülebilir kalkınma hedefi perspektifinde Mısır 2030 Vizyonu ortaya konulmuş bu çerçevede, Mısır halkının yaşam kalitesini iyileştirmek ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için inovasyona yatırım yapan, adalet, sosyal bütünlük ve katılım temelinde, yenilik ve bilgiye dayalı rekabetçi, dengeli ve çeşitlendirilmiş bir ekonominin oluşturulması ile devlet hizmetlerinin kalitesinin ve şeffaflığının artırılması ve vatandaşların devlet yönetimine olan güveninin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. (Egypt 2030, <http://sdsegypt2030.com/?lang=en>)

Bunun yanı sıra, 2016 yılı Kasım ayında uygulamaya konulan IMF Programı ile mali istikrarın sağlanması, büyümenin ve istihdamın teşvik edilmesi ve reformların olumsuz etkilerinden toplumun yoksul kesimlerinin korunması amaçlanmıştır. Diğer yandan, esnek kur rejimi, bütçe açığının azaltılması, enerji sübvansiyonu reformu, kadınların ve gençlerin istihdama dâhil edilmesi gibi hedefler perspektifinde uygulanan geniş kapsamlı yapısal reformlarla ile yüksek büyüme hedefine ulaşılmaya çalışılmıştır. (IMF, 2016: sy)

Bu hususlar çerçevesinde Sisi döneminde gerçekleştirilen reformlar, özellikle temel gıda maddeleri ve petrol gibi enerji ürünlerindeki sübvansiyonların düşürülmesi/kaldırılması ve buna paralel olarak enflasyonla birlikte alım gücündeki gerileme nedeniyle, kısa vadede toplumsal baskı artmış, diğer yandan, turizm sektöründe yaşanan gerileme ve yabancı yatırımın azalması nedeniyle işsizlik artmış, sağlık, eğitim ve altyapı gibi kurumsal alana

ilişkin önemli hizmetlerde iyileştirmeye gidilememiş, şehircilik hizmetlerindeki aksama gibi sorunların da etkisiyle toplumsal problemler oldukça yükselmiştir. (Telci, 2015: 14)

3. Mısır'da Devlet ve Toplum İlişkilerinin Kurumsal Dönüşümü

Birçok açıdan tartışmalı bir kavram/kurum olarak devlet, belirli bir coğrafya üzerinde yaşamakta olan toplumun nizam içerisinde tutulabilmesi ve üzerlerinde otorite tesis edilebilmesi maksadıyla düzenleme yapma yetkisine sahip meşru siyasal bir örgüt olarak tanımlanabilir. Tarihin çeşitli dönemlerinde varlığına, kaynağına ve meşruiyetine dair önemli tartışmaların odağında bulunan devlet kavramı, çeşitli toplumlar tarafından farklı şekilde algılanmış ise de yurttaşlarının haklarını korumak şeklinde temel bir görev icra etmiştir. Diğer yandan toplumsal hayatı derinden etkileyen ekonomik değişimler de kavramsal/kurumsal olarak devlet olgusu üzerinde dönüştürücü rol oynadığı görülmüştür. Bu perspektiften ele alındığında, ekonomik hayatta devlete biçilen rol, farklı devlet modellerinin ortaya çıkmasına ve benimsenmesine neden olmuştur. Bu çerçevede, devletin üretim faktörlerinin sahibi olduğu ve ekonomik faaliyetlerin tamamını belirlediği sosyalist devlet modelleri olduğu gibi devletin ekonomik alanda son derece sınırlı bir alanının/görevinin bulunduğu liberal/kapitalist devlet örneklerine de rastlanılmıştır. Diğer yandan, iki uçta yer alan bu devlet modellerinin yanı sıra toplumsal farklılıklar/özelliklerin de dönüştürücü etkisi altında çeşitli/karma devlet modellerinin (sosyal refah devleti, etkin devlet, devlet kapitalizmi vb.) de ortaya çıktığı görülmüştür. Modern dönem iktisat tarihi serencamı içerisinde devlete ekonomide son derece sınırlı yer veren liberal devlet yapılanmasının ortaya çıkan ciddi piyasa aksaklıklarına/yetersizliklerine çözüm getirememesi gibi durumlar üzerine devletin ekonomide daha etkin bir rol oynaması gerektiği yönündeki görüşler popülarite kazanmış ve bu doğrultuda nihai ürün miktar ve fiyatının piyasa koşullarına bırakılmaksızın saptandığı planlı ekonomiler ile devletin çeşitli şekillerde piyasaya aktif ve kapsamlı müdahalede bulunduğu karma devlet modelleri (sosyal refah devleti gibi) ortaya çıkmıştır. (Durdu, 2009, 39-40; Güran ve Cingi, 2002, 57-58)

Piyasa ekonomisi uygulamalarının özellikle sanayileşmiş ülkelerde meydana getirdiği başarısızlıklar ve yetersizliklerin ortadan kaldırması ile önemli ölçüde düşen toplumsal refahın artırılması ve tabana yayılması ile yaşam standartlarının yükseltilmesi amacıyla ortaya çıkan ve bu çerçevede devletin ekonomiye aktif ve kapsamlı müdahalelerde

bulunmasını öngören refah devleti anlayışı ikinci dünya savaşı sonrası yıllardan yetmişlerin ortasına kadar en parlak dönemini yaşamış ve en geniş uygulama alanını bulmuşsa da bu yıllardan sonra refah devleti önemli bir krize girmiş, devlete ekonomide düzenleyici, yeniden dağıtıcı ve girişimci bir rol verilmek suretiyle yeni bir devlet formu oluşturma gayreti içerisine girilmiştir. (Aktan ve Özkıvrak, 2008, 9-12; Alp, 2009, 266; Albayrak ve Birinci, 2017, 69)

Doksanlı yıllara gelindiğinde uzun zamandır devam eden iki kutuplu küresel yapı, Komünist Doğu Bloğunun temsilcisi SSCB'nin dağılması ile bertaraf olmuş, kutuplar arası mücadelenin galibi konumunda olan Kapitalist Batı Bloğunun öncüsü ABD'nin küresel ideolojik angajmanı ise bu tarihten sonra önemli ölçüde artmıştır. Küreselleşme olarak adlandırılan bu süreçte, sermayenin tüm çeşitleri dünya ölçeğine yayılmış, işbu yeni nesil kapitalist devlet anlayışı -eski Doğu Bloku ülkeleri de dâhil olmak üzere- bütün ülkeleri etkisi altına almıştır. Bu çerçevede, “Washington uzlaşması” ya da “birinci kuşak reformlar” olarak bilinen dönemde devlet küçültülmüş ve neo-liberal politikalar hızla uygulamaya konulmuş, “Post-Washington uzlaşması” ya da “ikinci kuşak reformlar” olarak adlandırılan süreçte ise neo-liberal uygulamalar kurumsallaştırılmış ve bu bağlamda devletin düzenleyici/denetleyici rolünü vurgulayan “kurumsal” yaklaşım ön plana çıkmıştır. (Oğuz, 2012, 6-8)

Bu çerçevede, her ülkenin sahip olduğu özel şartlara bağlı olarak farklı devlet büyüklüklerine ihtiyaç olduğu temel görüşü etrafında, devlet ve sivil toplumun da neo-liberal politikalar ekseninde yeniden formüle edildiği etkin/minimal/düzenleyici devlet anlayışı popülerlik kazanmıştır. Dünya Bankası, IMF ve Dünya Bankası gibi hâkim küresel aktörler ise işbu etkin devletin tesis edilmesi noktasında “yönetişim” olgusuna vurgu yapmış, ekonomik aktörler açısından öngörülebilir hukuksal-kurumsal çerçevenin bulunmaması, keyfilik-yolsuzluk, bürokrasi, karar alma süreçlerinin şeffaf olmaması gibi sorunların varlığı durumu “kötü yönetim” olarak adlandırılmış, “iyi yönetim” için ise öngörülebilir bir hukuksal-kurumsal çerçevenin oluşturulması, hesap verebilirlik, şeffaflık, hızlı ve adil bir hukuk sistemi, insan haklarına saygı, kamu hizmetlerinin etkinliği gibi ilkeler olarak sıralanmıştır. Bu çerçevede, sürdürülebilir bir ekonomik yapıyı teşvik edecek düzeyde ekonomik çeşitliliğin bulunmaması, özel sektörün istenilen düzeyde gelişmemesi ve siyasal katılımcılığın sınırlı düzeyde kalması ise “yönetişim boşluğu” olarak tanımlanmakla birlikte,

bu hususun giderilmesine yönelik olarak iyi yönetim ilkeleri ifade edilmiş ve *hesap verilebilirlik* ve *katılımcılık* temel gereksinim olarak ön plana çıkmıştır. (Kalfa ve Ataay, 2008: 231-233)

Görüldüğü üzere, küresel ekonomik sistemde yaşanan ve devlet olgusunun büyük ölçüde form değiştirmesine yol açan bu büyük dönüşüm Mısır'da yaşananlar siyasal, sosyal ve ekonomik hadiseler üzerinde de ciddi ve önemli etkiler meydana getirmiştir. Özellikle 20'inci yüzyılda küresel ekonomik sistemde yaşanan değişimlerin devletlerin siyasal sistemleri ile ekonomi politikalarında yarattığı güçlü etki, toplum-devlet ilişkilerinin sınırlarının yeniden tanımlandığı bir dönemin başlamasına sebebiyet vermiştir. Mısır'ın tarihsel arka planından kaynaklı ve iç siyasetin dinamik/değişen şartları gibi çok yönlü dengeler perspektifinde, devlet-toplum ilişkilerinde devlet her daim güçlü konumunu sürdürmüşse de küresel hegemonik sistemde yaşanan değişim/dönüşüm süreçlerinden de önemli ölçüde etkilenmiştir. İfade edilen bu hususların devlet-toplum ilişkilerinde büyük paradigma değişikliklerine yol açan bu husus, diğer taraftan ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal yapısı üzerinden etkide bulunmak suretiyle kurumsal yapısı üzerinde son derece güçlü bir tesirde bulunmuş, bu hususların bir sonucu olacak şekilde ülkede kurumsal değişime/dönüşüm anlamında önemli gelişmelerin yaşamasına da sebebiyet vermiştir.

Bu noktada, Mısır'da devlet-toplum ilişkilerinin kurumsal etkilerinin ortaya konulması için çeşitli önemli çalışmalarda *kurumsal yapıyı* temsilen kullanılmakta olan Fraser Enstitüsü⁴ ile Freedom House⁵ tarafından hazırlanan “ekonomik özgürlük” verilerine başvurulmuştur. (Artan ve Hayaloğlu, 2014: 11; Bekaroğlu ve Kurt, 2015:7)

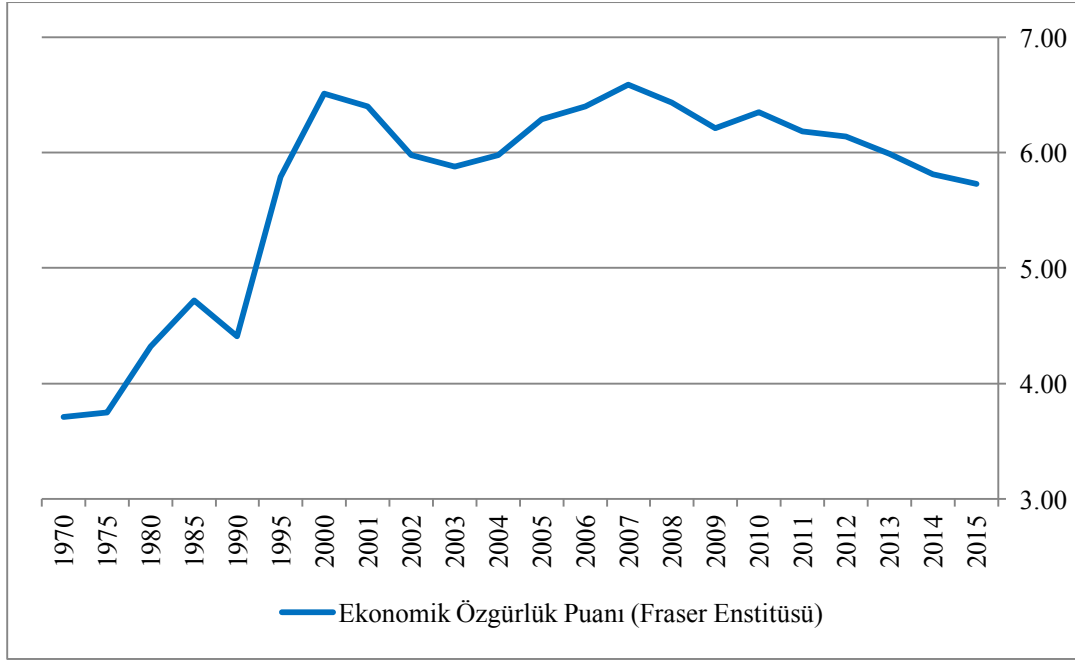
⁴Fraser Enstitüsü tarafından 5 farklı alanda (Devletin faaliyet alanının genişliği: Harcamalar, vergiler ve girişimler, Hukuki yapı ve mülkiyet hakları, Güçlü paraya erişim, Uluslararası ticaret serbestisi ve Kredi, işgücü ve iş âlemi konusunda yasal düzenlemeler) 42 gösterge kullanılarak hazırlanan Ekonomik Özgürlük Endeksi bileşenleri, **-0- en az özgür, -10- en özgür olmak** üzere bir ölçekte yer almaktadır. Her bileşeni tespit etmek için alt bileşen değerlerinin ortalaması alınmakta, beş alan değerinin ortalaması alınarak ülke bazında özet değer oluşturulmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom-of-the-world-2017-annual-report> (Erişim: 01.05.2018)

⁵Freedom House endeksinde, politik haklar ve bireysel özgürlükler olmak üzere iki temel kategori perspektifinden ele alınmakta ve ekonomik özgürlükten ziyade sivil ve politik özgürlükler ele alınmaktadır. Bu çerçevede her iki kategoride de -1- ile -7- arasında bir puanlandırılmaktadır. **1 en yüksek** özgürlük derecesini nitelendirirken, **7 ise en düşük** özgürlük seviyesini göstermektedir. Sonuçta ülkeler Özgür, Kısmen Özgür veya Özgür Değil şeklinde sınıflandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. <https://freedomhouse.org/report/methodology-freedom-world-2018> (Erişim: 24.04.2018)

Bu noktada belirtmek gerekir ki, çalışma dönemi her ne kadar 1952 yılından günümüze kadar olan süreci kapsamaktaysa da analize -verilerin temin edilebilirliği çerçevesinde- Nasır iktidarının son yılı olan 1970 tarihi itibarıyla başlanabilmektedir. Diğer yandan, analize geçmeden evvel kurumsal yapı ve kurumlar hakkında bazı önemli bilgileri ifade etmenin faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Zira böylelikle sayısal verilerin ve buna mukabil meydana gelen trendin/eğilimin yönünü/yönelimini anlamak/anlamlandırmak kolaylaşacak ve Mısır'daki kurumsal değişim/dönüşüm manalı bir şekilde analiz edilecektir. Bu bağlamda, ekonomik değişim/dönüşümün temel dinamiklerinden birisi ifade eden kurumların oluşması, güçlenmesi ve değişmesi sürecinde devletin büyük ve önemli bir rolü bulunmakta olup, devletlerin kuruluş senedi bağlamındaki anayasalar⁶, kurumlar/kurumsal yapı için son derece önemli bir anlam ifade etmektedir. Zira temel hak ve özgürlükler, mülkiyet hakları, ifade özgürlüğü, kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı, siyasal sistemin yapısı gibi kurumları oluşturan birçok temel husus/unsur toplumsal uzlaşma metinlerinde yer almalı ve güvenceye sahip olmalıdır. Bu çerçevede, iyi kurumlardan müteşekkil devlet yapısı diğer bir ifade ile sağlam kurumsal yapıya sahip toplumlarda mülkiyet hakları ihlallerinin koruma altına alınması, politik istikrarın sağlanması, güvenilir taahhüt oluşturulması ve hukuki belirsizliklerin azaltılması gibi kurumsal yapının kalitesini arttıran nedenler, piyasa işlem/dönüşüm maliyetlerinin azalmasına neden olarak ekonomik performansı etkileyecektir. (Çiçen, 2015: 95, 97, 115)

⁶ İncelemeye konu dönemde Mısır'da, 1956 Anayasası, 1958 tarihli Birlik Anayasası, 1964'teki Geçici Anayasa, 1971 Anayasası (işbu anayasa 1980, 2005 ve 2007 yıllarında değişikliğe uğrayarak Şubat 2011'e kadar yürürlükte kalmıştır), Arap isyanları sonrası Mursi iktidarı döneminde dinin yasama ve yargı süreçleri üzerinde etkisini/tesirini güçlendiren 2012 Anayasasının ardından, 3 Temmuz askeri darbesinden sonra, işbu darbenin kurumsal alt yapısını da oluşturmayı hedefleyen askeri ve adli bürokrasinin gücünün tahkim edildiği 2013 Anayasası yürürlüğe girmiştir. 1971, 2012 ve 2013 Anayasalarının önemli maddeleri hakkında karşılaştırmalı bir analiz bkz. <http://carnegieendowment.org/files/Comparing-Egypt-s-Constitutions.pdf> (Erişim: 01.03.2018)

Grafik 1. Fraser Enstitüsü Ekonomik Özgürlük Puanı (Özet Değer) (1970-2015)

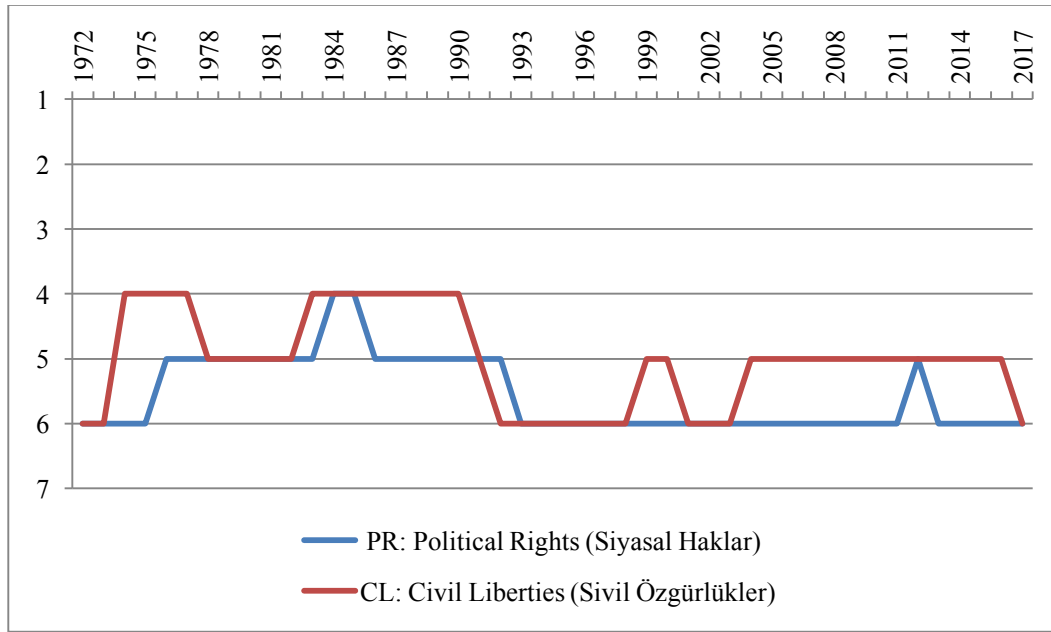

Kaynak: Fraser Enstitüsü, Ekonomik Özgürlük verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Not: **0-en az** özgür düzeyini, **10-en yüksek** özgürlük düzeyini temsil etmektedir.

İfade edilenler hususlar perspektifinde, Grafik 1’de yer alan ve Fraser Enstitüsü tarafından hazırlanan Ekonomik Özgürlük verileri incelendiğinde, Nasır iktidarının son yıllarında son derece düşük düzeylerde olan ekonomik özgürlük skorunun, Sedat dönemi liberal politikaların etkisiyle artış eğilimi içerisine girdiği, Mübarek iktidarında ise uluslararası ekonomik kurum/kuruluşlarla işbirliği halinde, iş/çalışma hayatı ve piyasa ile finansal sistemin geliştirilmesine/serbestleştirilmesine yönelik olarak gerçekleştirilen kurumsal düzenlemelerin/reformların etkisiyle ivme kazanarak 2000’li yılların ortalarında ülke için en yüksek düzeylere eriştiği, ilerleyen yıllarda kısmi azalma ve artma eğilimlerine rağmen genelde yatay bir trende konu olduğu, nihayet 2010 yılı Arap isyanları süreci ve sonrası yıllarda yaşanan gelişmelerin özellikle piyasa sistemi ile iş ve çalışma hayatı üzerindeki olumsuz etkisiyle, bu eğilimin aşağı yönlü bir trende konu olduğu görülmektedir.

Grafik 2. Freedom House Ekonomik Özgürlük Puanı (1972-2017)

Kaynak: Freedom House, Ekonomik Özgürlük verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Not: **1 en yüksek** özgürlük derecesi, **7 en düşük** özgürlük seviyesini

Diğer yandan Grafik 2’de yer alan Freedom House endeksinde yer alan politik haklar ve bireysel özgürlüklere ilişkin veriler incelendiğinde ise Mısır’ın incelemeye konu yıllarda özellikle siyasal haklar olmak üzere sivil özgürlüklere ilişkin alanlarda başarılı bir performans izlemediği, bu çerçevede her ne kadar Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemi liberal politikalarının siyasete yansıyan kısmi olumlu havasının da etkisiyle özellikle 90’lı yıllara kadar kısmi artış eğilimi görülmekteyse de bu yıllardan sonra eğilimin ters yönlü olduğu, bu noktada Arap isyanları sürecinde artış yönünde bir kısırdama eğilimi müşahade edilmekteyse de özellikle 3 Temmuz askeri darbesi sonucu gelişen gergin siyasi atmosferin politik hayat yansıyan sert ikliminin etkisiyle hâlihazırda 70’li yıllar ile benzer skorların meydana geldiği, bu bağlamda çalışmaya konu dönemde içerisinde, Mısır’da siyasal haklar ve sivil özgürlüklere ilişkin trendin aynı ekseninde süregeldiği, ülkenin bu anlamda bir gelişim trendi yakalayamadığı müşahade edilmektedir.

Sınırlı siyasi katılıma, güçlü merkezi otoriteye, yaygın yolsuzluk ilişkilerinin bulunduğu siyaset kurumuna, sistemin bütün kesimlerini tahakküm altında tutan bürokrasiye ve kontrol gücü yüksek devlet mekanizmasına sahip Mısır’da, rejimin asıl sahibi konumunda olan ve stratejik noktaları elinde bulunduran silahlı kuvvetlerin etki alanının, ülke

siyasetindeki ve ekonomideki ayrıcalıklı pozisyonunun, Nasır'ın sosyalist hamleleri, Enver Sedat'ın infitah politikaları, Mübarek'in liberalleşme adımları ve dahi Mursi'nin sistemi dönüştürme çabalarına rağmen halen sürmekte olduğu, bu durumun ise ülkenin parçalı toplumsal ve kurumsal yapının en önemli nedenlerinden birisine karşılık geldiğini ifade etmek gerekmektedir. (Bekaroğlu ve Kurt, 2015: 11-13; Şahinoğlu ve Ateş, 2017: 114; Telci, 2015: 4-5)

Meşru ve demokratik bir yönetimin tesisine imkân sağlayacak yapılanmanın oluşması müsaade etmeyen ve anayasal haklar ile sivil özgürlükler konusunda günümüze değin bir istikrar sağlanamayan işbu otokratik/otoriter sistem, 2011'de Arap isyanları süreci sonrası Mübarek'in iktidardan uzaklaştırılması akabinde yapılan demokratik seçimler sonucu seçilmiş olan Mursi'nin iktidara gelmesi ile birlikte kısmen akamete uğramışsa da, 2013 tarihinde Sisi öncülüğündeki askeri darbe ile sürekliliğini muhafaza etmiş bir görüntü çizmektedir. (Ülger, 2016:133; Timm, 2016: 16)

Diğer yandan, çeşitli reform çabaları ile ekonomik ve kurumsal değişim yönünde adımlar atılmaktaysa da, işe başlama için uzun bekleme süreleri/prosedürler/düzenlemeler, haksız ticari kullanıma karşı koruma/düzenleme eksikliği, patent yetkilileri arasında etkili bir koordinasyon sisteminin olmaması gibi mülkiyet hakları problemleri, verimsiz kamu bürokrasisi, finansa erişim zorlukları, yüksek enflasyon, yetersiz eğitilmiş işgücü ve altyapı, kısıtlayıcı iş mevzuatı, politik istikrarsızlık, yolsuzluk ve inovasyon eksiklikleri gibi kurumsal yapıyı doğrudan etkileyen yapısal sorunların çözümünde de istenilen seviyeye gelinememiştir. Buna göre, ihtilafları çözecek güçlü kurumlarının olmayışı ve kuralların ayrıntılı ve açık bir şekilde oluşamaması, kırılganlığı fazla politik sistem, makro-ekonomik istikrarsızlık, düşük performanslı yasal işleyiş, hantal bürokratik ve adli yapı, politika ve bürokratların getirim faaliyetleri içerisinde olmaları, kaynakların verimsiz kullanımı, yargının değişime ayak diremesi ve kurumsal değişimin sürekli hale gelememesi gibi nedenlerle kurumsal değişimin/dönüşümün sağlanamadığı anlaşılmaktadır. (Alissa, 2007: 18-20; Galal, 1996: 8-11; Global Competitiveness Index, 2018: 110-111)

Bu noktada, kurumsal dönüşümün gerçekleştirilebilmesi maksadıyla öncelikle Mısır'ın reform sürecini hızlandırması ve mülkiyet alanını genişleten daha kapsamlı reform programlarını uygulamaya koyması önem arz etmektedir. Bu çerçevede, ülkedeki çeşitli

ekonomik sektörleri dikkate alan, sosyal politikalarla koordineli, süreçleri kolaylaştıran ve sürdürülebilir sonuçlar üreten dinamik, şeffaf ve etkili kurumların tesis edilmesi önem arz etmektedir. Diğer yandan, kapsamlı kurumsal reformun gerçekleştirilmesi için, bürokrasinin çalışmalarını etkileyen kurumların, politikacıların davranışlarını şekillendiren kurumların, politikacıların hesap verebilirlik ve şeffaflığını arttıran kurumlar ile Mısır vatandaşlarına politik alan açan ve siyasi katılımını artıran kurumların geliştirilmesi önemlidir. Bununla birlikte, piyasaya ilişkin olarak özel sektör kurumlarının ve sivil toplumun da geliştirilmesi gerekmekte olup, bu çerçevede, devlet, özel sektör ve sivil toplum arasında koordinasyonun kurumsallaştırılması gerekmektedir. Bütün bu hususlara ek olarak adaletli bir gelir paylaşımına imkân sağlayan istikrarlı ancak değişime açık bir yönetim yapısının tesisi, Mısır'da geleceğin inşası açısından son derece önem arz etmektedir. (Alissa, 2007: 20-25)

Sonuç

Ortadoğu bölgesinin önemli ve kritik ülkelerinden Mısır'da, 1952 askeri darbesi akabinde devlet-toplum ilişkilerinde yaşanan değişim/dönüşüm çabalarının ülkede sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı da teşvik edecek şekilde sağlam bir kurumsal yapının inşası noktasında ne derece başarılı olduğunun irdelendiği bu çalışmada, öncelikle Nasır dönemi gelişmeleri ele alınmış; işbu dönemde devlet öncülüğünde sanayileşme modeli perspektifinde uygulamaya koyduğu politikalar ile ekonominin belli ölçüde büyümesine sebebiyet verildiği, ancak yüksek nüfus artışı nedeniyle kişi başına düşen gelir önemli oranda yükselme gösteremediği tespit edilmiştir. Diğer yandan, sanayinin ekonomi içerisindeki payının arttığı söz bu dönemde tarım ve hizmetler sektörünün payı azalmış, yatırımların önemli oranda yükselmediği işbu dönemde, kamu harcamaları konjonktürel gelişmelerinde etkisiyle önemli oranda artmış, dış ticaret ve cari denge önemli ölçüde bozulmuştur. Ancak uygulamaya konulan refah (sübvansiyonlar) ve millileştirme politikaları ile özellikle işsizlik ve enflasyon alanında başarılı olunmuş, bu durum kısmen de olsa satın alma gücü yükselen Mısır'lılar nezdinde önemli bir itibar kazanmasına sebebiyet vermiştir.

Nasır sonrası dönemde devletin öncelikleri değişmiş ve iktidara gelen Sedat'ın (1970-1981) uygulamaya koyduğu inftah politikaları ile ekonomideki devlet kısıtlamalarının kaldırılması, devletin ekonomideki payının azaltılması, büyük ölçekli millileştirme

programlarının geçersiz kılınması ve böylelikle ekonomik büyümenin arttırılması amaçlanmıştır. Bu noktada, Sedat'ın politikaları ekonominin önemli ölçüde büyümesine, yatırımların ve tasarrufların artmasına, sanayi sektörünün payının artmasına sebebiyet vermişse de dış ticaret ile cari dengenin bozulmasına özellikle dış borç stokunun son derece yüksek seviyelere yükselmesine neden olmuştur.

1981-2011 döneminde iktidarda bulunan Hüsnü Mübarek, Washington Konsensüsü perspektifinde Sedat dönemi ekonomik sorunlarını bertarafa yönelik olarak uygulamaya koyduğu neo-liberal politikalar bütünü ile ekonomik büyüme anlamında kısmi anlamda bir başarı elde etmişse de kişi başına düşen gelir anlamında bir başarı elde ettiğini söylemek pek mümkün değildir. Sektörel anlamda önemli bir dönüşümün yaşanmadığı işbu dönemde dış ticaret ve cari dengede iyileşme sağlanmış, yatırım ve tasarruflar düşme eğilimi göstermişse de dış borç stoku manalı/önemli şekilde azalmıştır.

Arap isyanları süreci sonrası gerçekleşen devrim ile iktidara gelen Mursi ve daha sonra gerçekleşen karşı devrim/askeri darbe ile iktidara gelen ve Mart 2018'de ikinci dönem için girdiği seçimler neticesinde tekrar seçilen Sisi döneminde ise ekonomi kısmi büyüme eğilimi göstermiş, sektörel anlamda ekonominin yapısında önemli bir değişiklik olmamış, dış ticaret ve cari denge bozulmuş, yatırım ve tasarruf eğilimlerinde anlamlı bir değişiklik olmamakla, dış borç stoku artış eğilimi içerisinde olmuştur.

Genel olarak incelendiğinde, Mısır ekonomisinde özellikle girdiler üzerinde (emek, sermaye) ihracat üzerinde çok fazla düzenleme (over-regulated) bulunduğu, sözleşmelerin uygulanmasının nispeten zayıf ve masraflı olduğu, ülkenin genel olarak güvenli/istikrarlı bir yatırım iklimine sahip olmadığı, mülkiyet haklarının önemli ölçüde güvence altına alınmadığı, işbu hususların işlem ve dönüşüm maliyetlerine tesir etmek suretiyle yatırım ve operasyon maliyetlerini arttırdığı müşahade edilmektedir.

Mısır ekonomisinin, 1952-1973 yıllarında özel teşebbüsten/mülkiyetten Arap sosyalizmine geçiş bağlamında süreç yaşadığı, 1974-1981 yılları arasında açık kapı politikalarının etkisi altında yoğun tüketim safhasının geçildiği, 1982-1990 yıllarında ise açık kapı politikalarının olumsuzluklarını gidermek ve krizden çıkış için planlı ekonomiye dönüş yaşandığı, 1990-2007 makroekonomik istikrar politikaları sürecinde Uluslararası Para Fonu

ve Dünya Bankası ile hazırlanan ekonomik reform ve yapısal uyum programı için ciddi bir girişimde bulunulduğu, bu çerçevede, özel sektörün geliştirilmesi, kamu sektörü ve altyapı işletmelerinin özelleştirilmesiyle birlikte devletin ekonomideki rolünün yeniden tanımlandığı bir sürece girildiği görülmektedir. Bu yıllardan sonra ise neo-liberal yapısal uyum politikaları ile fiyat serbestisi ve piyasa reformu gibi düzenlemelerle sürdürülebilir kalkınma hedefi perspektifinde küresel ekonomik sisteme bütünleşme çabalarının -Arap İsyanları, devrim ve askeri darbe/karşı devrim süreci gibi yaşanan pek çok önemli kırılmaya rağmen- hâlihazırda devam ettirildiği müşahade edilmektedir.

Bu çerçevede, 1952'den günümüze Mısır'da özellikle Mübarek'in iktidarda bulunduğu 90'lı yılların başından itibaren Dünya Bankası, IMF ve Dünya Bankası gibi küresel aktörlerin öncülüğünde uygulamaya konulan neo-liberal politikalar ile her ne kadar Sedat döneminde sürdürülme yönünde bir irade geliştirilmişse de esasen Nasır döneminde devlet ile toplum arasında inşa edilen toplumsal mutabakat bertaraf edilmiş ve önemli ölçüde dönüşüme konu olmuştur. Ekonomik alanda çeşitlenmeyi, devletin küçülmesini ancak etkinleşmesini, özel sektörün gelişmesini öncülleyen işbu neo-liberal politikalar bütünü diğer yandan siyasal/sosyal alanda katılımcılığı, yolsuzluğun kontrolünü, katılımcı ve paylaşımcı yönetimi, karar alma süreçlerinde şeffaflığı, hızlı ve adil bir hukuk sistemini ve öngörülebilir bir hukuksal-kurumsal çerçeveyi öncüllemişse de Mısır'da siyasi alanda yönetimin sorumluluklarının yeniden tanımlandığı ve dağıtıldığı böylelikle sivil toplum kuruluşlarına, özel firmalara ve sivil aktörlere katılımcı bir rol biçilen şeffaf bir yönetim yapısının tesis edilmesi yönünde bir adımın atılmadığı müşahade edilmiştir. Bu durum toplumsal sınıflar arasındaki farkın/kutuplaşmanın artmasına ve böylelikle sosyal tansiyonun geri döndürülemeyecek şekilde yükselmesine neden olmuştur ki bu durum 2011 yılında gerçekleşen ve Mübarek devrinin sonlanması ile sonuçlanan devrimin -her ne kadar karşı devrim süreci ile akamete uğramışsa da- de önemli nedenlerinden birisine karşılık gelmektedir.

Yaşanan hadiseler çerçevesinde gelişen ve devlet-toplum ilişkilerinde büyük kırılmalar yaratan hususlar esasen kurumlar başta olmak üzere kurumsal yapı üzerinde önemli etkiler meydana getirmiş, bu durum, siyasal, sosyal ve ekonomik kurumlar ekseninde siyaset, ekonomi ve hukuk sisteminde dönüşüme ve böylelikle ülkenin ekonomik performansı

üzerinde ciddi ve köklü değişimlere sebebiyet vermiştir. Buna göre, ülkede mülkiyet haklarını koruma altına alacak ve yolsuzlukların önlenmesini temin edecek/güvence altına alacak hukuki yapının tesis edilememesi ile bu sistemin sürdürülebilirliği için son derece önemli olan hesap verilebilir ve katılımcı yönetim yapısının oluşturulamaması dolayısıyla ortaya çıkan yönetim boşluğu nedeniyle devlet ve toplum ilişkilerini sağlam bir zemine taşıyacak şekilde kurumsal dönüşümün sağlanamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Abul-Magd, Zeinab (2013). The Egyptian Military in Politics And The Economy: Recent History And Current Transition Status, *CMI Insight*, No 2, 1-6
- Acemoğlu, Daron ve James A. Robinson (2013). *Ulusların Düşüşü -Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, 1. Baskı, Faruk Rasim Velioğlu (çev.), İstanbul: Doğan Kitap.
- Aktan, Coşkun Can ve Özlem Özkıvrak (2008). *Sosyal Refah Devleti*, Ankara: Okutan Yayınları.
- Albayrak, E. Tümerkan ve Mehmet Birinci (2017). Sosyal Devlet Modelleri: Sosyal Demokrat Model, İsveç- Norveç Örneği, *Journal of Social Work*, 1(1), 64-100
- Alissa, Sufyan (2007). The Political Economy of Reform in Egypt: Understanding the Role of Institutions, *Carnegie Papers*, 5, 1-26
- Alp, Salih (2009). Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör, *Maliye Dergisi*, Sayı 156, 265-279
- Arı, Tayyar (2012). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 5. Baskı Bursa: MKM Yayıncılık.
- Artan, Seyfettin ve Pınar Hayaloğlu (2014). Kurumsal Göstergeler Işığında Türkiye Ekonomisinin Sosyo-Politik Analizi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 51(592), 9-29
- Ayhan, Veysel (2011). Mısır Devriminin Ayak Sesleri, *Ortadoğu Analiz*, 3(26), 15-26
- Bekaroğlu, Edip Asaf ve Veysel Kurt (2015). Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: 'Arap Baharı' ve Sonrası Sürecin Analizi, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2 (2), 1-36
- Boztemur, Recep (2011). Mısır'da Halk Hareketleri, Müslüman Kardeşler ve Demokrasinin Geleceği, *Adam Akademi*, 55-70
- Chaichian, Mohammad A. (1988) The Effects of World Capitalist Economy on Urbanization in Egypt 1800-1970, *International Journal of Middle East Studies*, 20(1), 23-43

- Craissati, Dina (1989). *The Political Economy Of Nasserism And Sadatism: The Nature Of The State In Egypt And Its Impact On Economic Strategy*, Montreal, McGill University.
- Çetin, Tamer (2012). Yeni Kurumsal İktisat, *Sosyoloji Konferansları*, No: 45, 43-73.
- Çiçen, Yıldırım Beyazıt (2015). *Türkiye'de Ekonomik Performansın Kurumsal Temelleri: Yeni Kurumsal İktisat Perspektifi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Y. Doktora Tezi, İstanbul.
- Demir, Ömer (1996). *Kurumcu İktisat*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Duman, Sabit (2005). Ortadoğu Krizleri ve Türkiye, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 35-36, 313-332
- Dumludağ, Devrim (2014). Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Kalkınma, *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*, Devrim Dumludağ, Ahmet Faruk Aysan (Ed.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 15-36.
- Egypt's Vision 2030 (2016). Sustainable Development Strategy: Egypt Vision 2030, <http://sdsegypt2030.com/?lang=en> (Erişim: 17.04.2018)
- Fraser Institute (2018). Economic Freedom, <https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom> (Erişim: 01.04.2018)
- Freedom House (2018). Freedom in the World Data and Resources, <https://freedomhouse.org/content/freedom-world-data-and-resources> (Erişim: 01.04.2018)
- Galal, Ahmed (1996). Which Institutions Constrain Economic Growth In Egypt The Most? *The Egyptian Center For Economic Studies*, Working Paper No.1
- Goldschmidt, Arthur Jr. (2008). *A Brief History of Egypt*, New York: Facts On File Inc.
- Görmüş, Evrim (2016). Mısır Sosyal Kalkınma Fonu: Neo-Liberal Kalkınma Modelinin Yerel Üretimi, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 55, 87-108.
- Güler, Esra (2012). Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisadın Yeniden Yükselişi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (1), 52-68

Güran, Mehmet Cahit ve Selçuk Cingi (2002). Devletin Ekonomik Müdahalelerinin Etkinliği, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, (3) 56-89.

Hansen, Brent ve Karim Nashashibi (1975). Foreign Trade in the Egyptian Economy, *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Egypt*, Bent Hansen and Karim Nashashibi (Ed.) NBER, 3-24

Hashim, Ahmed S. (2011). The Egyptian Military, Part One: From the Ottomans Through Sadat, *Middle East Policy*, XVIII(3), 63-78

IMF (2016), IMF Executive Board Approves US\$12 billion Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility for Egypt, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2016/11/11/PR16501-Egypt-Executive-Board-Approves-12-billion-Extended-Arrangement> (Erişim: 14.03.2018)

Kalfa, Ceren ve Faruk Ataay (2008). Yönetişim: Devlet-Toplum İlişkilerinde Yeni Bir Aşama, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 229-240

Kenawy, Ezzat Molouk (2009). The Economic Development in Egypt During the 1952-2007 Period, *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 3 (2), 588-603

Marsot, Afaf Lutfi Al Sayyid (2010). *Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Nagarajan, K.V. (2013) Egypt's Political Economy and the Downfall of the Mubarak Regime, *International Journal of Humanities and Social Science*3(10), 22-39

North, Douglass C. (2002). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Oğuz, Şebnem (2012). Türkiye’de Kapitalizmin Küreselleşmesi Ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası, *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 12(45-46), 2-15

Orhan, Sevinç (2011). “Yerleşik İktisatta Ortodoksi: Yeni Kurumsal İktisat”. *İktisatta Yeni Yaklaşımlar*, Ercan Eren ve Metin Sarfati (Der), İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 59-87.

- Owen, Roger ve Şevket Pamuk (2002). *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, Ayşe Edirne (Çev.) Birinci Baskı, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Özkoç, Özge (2014). Mısır Modernleşmesinin Tarihsel Kökenleri: Mehmet Ali Paşa Dönemi Üzerine Bir İnceleme, *Memleket, Siyaset ve Yönetim*, Sayı:21, 219-250
- Öztürk, Metin (2016). Mısır, *Modern Ortadoğu Siyasi Tarihi*, Hasan Öztürk (Ed.) İstanbul: Bilgesam Yayınları, 5-53
- Özveren, Eyüp (2007). Kurumsal İktisat: Aralanan Karakutu, *Kurumsal İktisat*, E. Özveren (der.), Ankara: İmge Kitabevi, 15-45.
- Rodrik, Dani (2014). Kaliteli Büyümeye Yönelik Kurumlar: Nelerdir ve Nasıl Kazanılır. *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*. Devrim Dumludağ, Ahmet Faruk Aysan (Ed.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 37-65.
- Schwab, Klaus ve Xavier Sala-i-Martin (2018). *The Global Competitiveness Report 2017–2018*, World Economic Forum.
- Sınmaz, Kadriye (2016). *Mısır Kriz Raporu: Bir Darbenin Muhasebesi*, İstanbul: İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Şahinoğlu, Muhammet Cemal ve Ahmet Ateş (2017). Orta Doğu'da Darbelerin Arka Planı ve Mısır Örneği, *TESAM Akademi Dergisi*, 4 (1). 97-131
- Telci, İsmail Numan (2013). Devrim Sancısı: Mısır'da Siyasal ve Ekonomik Kriz, *Ortadoğu Analiz*, 5 (55), 49-57
- Telci, İsmail Numan (2015). Mısır'da Devrim ve Karşı-Devrim: Başlangıç Noktasına Geri Dönüş Mü? *Orsam Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi* No.21,1-15
- Telci, İsmail Numan (2016). Mısır'da Geleceğini Arayan Karşı-Devrim, *Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları*, Sayı:149, 7-23
- Timm, Gabrielle (2016). Egypt A Country Report Based On Data 1900-2014, V-Dem Country Report Series, No: 9.

The World Bank (2017). Egypt's Economic Outlook April 2017, <http://www.worldbank.org/en/country/egypt/publication/economic-outlook-april-2017> (Erişim: 09.04.2018)

Tür, Özlem (2009). Mısır'da Ekonomik Kalkınma Çabaları, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:41,183-194

Uğur, Mehmet (2010). Institutions And Economic Performance: A Review Of The Theory And Evidence". *MPRA*, Paper No. 25909, Posted 18, 1-33.

Ülger, İrfan Kaya (2016). Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 131-151

Waterbury, John (1983). *The Egypt of Nasser and Sadat: The Political Economy of Two Regimes*. Princeton: Princeton University Press